

**ЮЗУ „НЕОФИТ РИЛСКИ“ - БЛАГОЕВГРАД
ФАКУЛТЕТ ПО ИЗКУСТВОТА
КАТЕДРА „КУЛТУРОЛОГИЯ“**

Иво Георгиев Пешунов

„ИЗЧЕЗВАЩИТЕ ГРАДОВЕ:

(Не)устойчивото градско развитие в България след 1989 г.

АВТОРЕФЕРАТ

**на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен
„доктор“ по научна специалност „Теория и история на културата“.**

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ

Доц. Светлана Христова

гр. Благоевград, 2026 г.

1. Обща характеристика на дисертационния труд. Актуалност на проблема.

Темата за развитието винаги е актуална тема. То е насочено в едно неопределено и неясно бъдеще, и тъкмо поради това се превръща в стратегически въпрос. Модерността бележи количествени и качествени изменения в обществото и с това успява да промени актуалността на въпроса.

Индустриализацията, урбанизацията, повишаването на производството и консумацията, икономическият растеж донасят със себе си благополучие и възможности, които цивилизацията не е познавала. Промените са значителни и настъпват с изключителна бързина и тъкмо поради тази причина темата за развитието е все по-актуална.

В началото на ХХI век все повече започваме да говорим за развитие, което трябва да бъде по-устойчиво, по-стабилно, по-умерено и по-сигурно. Да бъдем устойчиви в неособено устойчиви времена се превръща в сериозно предизвикателство. Времето през което сме успели да задвижим необратими промени, се превръща в източник на непрекъснати сътресения и кризи.

За устойчивото развитие можем да мислим като особен етап в съвременните измерения на развитието, както и като идея, която идва за да внесе промяна в съдържанието и обхвата по който мислим за бъдещето. То е своеобразен разрив с миналото, защото се опитва да промени траекторията, която сме дефинирали. Устойчивото развитие се формира там където кризи с различен произход, но постоянна амплитуда присъстват трайно, водейки след себе си до непрекъснато натрупване на катаклизми, бедствия и катастрофи.

То идва за да ги избегне, преодолее или управлява като се опитва да минимизира заплахите за обществото, икономиката и планетата. Този съвременен тип развитие се отличава със своя холизъм, разглеждайки сбора от различен тип явления в тяхната обвързаност и взаимодействие. Той се противопоставя на редуccionизмът, който разглежда събитията в тяхната линейна перспектива.

Устойчивото като израз и понятие присъства трайно в съвременния свят. Модерно е да бъдем устойчиви, без това да означава, че устойчивото развитие е конкретна и споделена цел за всички. То може да бъде и широка разделителна линия, защото целите които преследваме и ресурсите, с които разполагаме за да ги постигнем, могат да варират в значителна степен. По-стабилното и сигурно развитие към, което се стремим е

централна тема на нестабилния и несигурен модерен свят. То е предмет на дебати, на различни по своя мащаб и сила политики, обект на изследване, стратегическо планиране. Тези черти определят неговата съвременност и актуалност.

Есхатологията е присъща на модерния свят, защото всички ние живеем във време пренаситено с бедствия и катастрофи. Феноменът на т.нар. *preppers (to prepare)* или подготвящите се за края на цивилизацията, непрекъснато превзема нови територии и последователи. Природните бедствия, продължителните засушавания, унищожителните урагани, които наричаме с имена, топенето на ледниците, са част от съвременните катаклизми подкрепящи усещането за приближаването към един неизбежен край. Климатичните промени са централното ядро около, което се заражда и развива концепцията за устойчиво развитие.

По време на срещата в Рио де Жанейро през 1992 г. е създадена и Рамковата конвенция на ООН за измененията в климата. Сам по себе си този факт е част от актуалността на темата за устойчивото развитие, но той не изчерпва неговото съдържание. С холистичната си перспектива, устойчивото развитие цели да създаде равновесие между използването на земните ресурси и стабилното развитие на икономиката, защото именно дисбалансът между тях се оказва източник на необратими екологични и социални промени, които лишават развитието от всякаква сигурност.

Устойчивостта изразява качествено различна етика към природата и икономиката. Освен източник на ресурси, природата се оказва и обект на изключителна защита, а икономическият растеж се измества от логиката на по-балансираното и премерено икономическо развитие. В този смисъл настъпва и преориентиране в използването на земните ресурси и тяхната замяна с екологично неутрални и възобновяеми източници на енергия. Устойчивото развитие се отличава със своя специфична философия спрямо въпросите за ресурсите, техния добив, производството, потреблението.

Живеейки във време, когато моделите на потребление са изцяло подвластни и дефинирани от търсенето на нови преживявания и хедонизъм, заедно с пазарния култ за модерни стоки, ние допринасяме за непрекъснатото ресурсно обедняване на планетата и за драстичното влошаването на условията в нея. Устойчивото потребление е белег на устойчивото развитие, както и фактор за неговата актуалност, особено днес когато консуматорското общество живее за да консумира. Твърде често в съвременния свят стойността на всички неща бива приравнена едностранно до тяхната консуматорска утилитарност.

Опитвайки се да изгради баланс между икономическото развитие и природата, устойчивостта има отношение към социалното развитие, чието равновесие е пряко зависимо от тях. Тази постановка подчертава актуалността на темата за устойчивото развитие.

Съвременното развитие страда от един еснафски порок, да произвежда и притежава все повече, но да използва и разпределя все по-малко. Този парадокс е присъщ на Модерността. Повече от всякога въпросите за справедливото икономическо развитие са важни за нас и нашето съвремие на фона на глобалните неравенства и все по-широко разделение на свръхбогати, относително бедни и абсолютно бедни. Там където гладът, бедността, неравенството са се установили като норма, няма място за сигурност и стабилност. Нескончаемите опити за гарантиране на икономическата стабилност легитимират все по-растящата разлика между производителността на труда, намаляване на работните заплати и работните места. Те засягат косвено процеса на намаляване на средната класа. Икономическите неравенства са сериозна бариера пред развитието, а развитите страни вече разбраха това. Устойчивото развитие идва с ясна цел. Да насърчава един постоянен, *приобщаващ и интелигентен икономически растеж* (Стратегия от Лисабон, Стратегия Европа 2020), който да осигури заетост и достоен труд.

Устойчивото развитие има силно градско измерение, което не показва единствено, колко важно е градовете да се развиват устойчиво. Затова съществува цел 11, която е насочена в превръщането на градовете в сигурни и чисти места за живот. Връзката в случая произтича от ролята на градовете като места където се формира устойчивост, която е в състояние да промени глобалната посоката на развитие.

Локалното действие има глобални измерения и ефект. Устойчивото градско развитие е път към постигането на всички цели на устойчивото развитие. Тази зависимост е отразена и в преамбюла на Пактът от Амстердам (2016 г.), който от своя страна поставя началото на Европейския градски дневен ред за устойчивост.

В контекста на една неспирна урбанизация се открояват две противоположни тенденции. Първата произтича от превръщането на градовете в гета, където непрекъснатото нарастване на населението заедно с неравномерното териториално разрастване, довежда до установяването на кризисна социална и екологична среда, чийто негативен отпечатък има не само локално въздействие.

Втората тенденция се насочва към трансформирането на градовете в жизнени и привлекателни места за живот, където централен обект на въздействие са процесите на териториалното развитие, индустриален добив и производство и по-справедлив

икономически растеж. Тази тенденция е важна, защото изтъква ролята на градските общности и необходимостта от тяхното включване и участие.

Дисертационният труд изследва причините и етапите, които превръщат устойчивото развитие в глобална политика, като се опитва да изтъкне ролята на градовете, тяхната функция, роля и значение. Освен чисто глобалното, но и европейското пречупване на проблема, трудът обръща особено внимание на българските градове, като си поставя за задача да открие предизвикателствата пред тяхното развитие и да намери проявленията на устойчивото градско развитие у нас.

2. Обект и предмет на изследване

Обект на настоящото дисертационно изследване е зараждането и еволюцията на устойчивото, респективно - неустойчиво развитие като мислене, политика и практика в света и Европейския съюз, която неизбежно се отразява и в България.

Въпреки, че устойчивото развитие може да бъде анализирано като модерен актуален феномен, като специфична съвременна тенденция отразяваща конкретни търсения и въпроси на времето, то неговото възникване и формиране не е продукт единствено на Модерността. В този смисъл възниква необходимост да бъде поставена ясна разграничителна линия между развитието като въпрос присъщ на всяка една епоха и устойчивото развитие като съвременен отговор на конкретни заплахи и кризи. Устойчивото развитие се отличава със своята дълга еволюция, но неговото превръщане в актуален съвременен въпрос, който доминира социалния и икономически дискурс е резултат на неустойчивите тенденции, чиято острота днес нараства непрекъснато.

Промените и проблемите в един глобален свят, не са локално препятствие, а общи предизвикателства. Това е вярно както по отношение търсенето на повече стабилност и сигурност в развитието, така и спрямо неустойчивите аспекти на съвременното развитие. България е част от този процес и не може да бъде разглеждана като изолиран обект на изследване.

Предмет са социално-икономическите и културно-политически причини за неустойчивото градско развитие в България след 1989 г., онагледени чрез изследването на единичния случай на град Перник като типичен пример на деиндустриализиран български град. Деиндустриализацията не е специфично, локално по своята същност явление, а проявление на една глобална тенденция, която обаче намира различен отзвук в отделните части на света. В този случай е важно да разберем, кое е специфичното

проявление и съответно какви предизвикателства поставя то, но и кое е общото, което присъства и може да бъде открито в различни географски ареали, области и страни в Европа.

3. Цели и задачи на изследване

Цел на дисертацията е да се разкрият причините за неустойчивото развитие на българските изчезващи градове след 1989 г. и въз основа на осъщественото изследване на единичния случай на град Перник да се обсъдят алтернативни варианти за тяхното преодоляване.

Тази цел е осъществена чрез поредица последователно свързани **задачи**:

1. Да се проследи зараждането и еволюцията на концепцията за устойчиво развитие в контекста на настъпилите социално-икономически, екологични и културно-политически промени в света;
2. Да се разкрият специфичните проявления на устойчивото развитие като мислене, политика и практика на терена на града;
3. Да се анализират и обобщят системите от индикатори за изследване на градското устойчиво развитие;
4. Въз основа на съществуващи социологически емпирични изследвания и статистическа информация да се разкрият тенденции в развитието на българските градове в периода на преход;
5. Да се проведе изследване на единичния случай (case study) на град Перник като типичен пример на деиндустриализиран български град, търсец своя път към устойчивото развитие.
6. Да се разгледат възможностите на културата, културното наследство и туризма като фактори за устойчивото развитие;
7. Да се очертаят алтернативни посоки за бъдещо устойчиво развитие на българските малки и средни градове.

4. Методология на изследване

В рамките на дисертацията е застъпена комбинацията на теоретичен и емпиричен подход спрямо темата за устойчивото градско развитие и неговите проявления у нас. В първите две глави е обособено теоретичното изследване, което поставя въпроса за развитието в специфичен контекст и на тази база онагледява неговите различни аспекти.

Прилагат се теоретичен, хронологичен и отчасти функционален анализ. В първата глава е систематизирана широката база литература като отправната точка е 1986 г., годината на Брундтландския доклад. Тук се вмъква проследяване в ретроспективен документален план, който следва конкретна подцел – да изтъкне историческата актуалност на темата за развитието, но същевременно да преодолее свеждането на устойчивото развитие и неговото възникване с доклада на комисията ръководена от Гру Харлем Брундтланд.

Въз основа на хронологичен анализ са обособени различни етапи в развитието на концепцията за устойчивост. Използва се сравнителен анализ при съпоставянето на различните комисии или доклади – например сравнителния анализ на комисията Бранд и тази на комисията Брундтланд. Поради трайното присъствие на малтусианската идея и нейното просмукване в концепцията за стабилното развитие, идеята за *нерастеж* (degrowth) е разгледана в нейната динамика на развитие до днес. В третата част на главата, теоретичното изследване проследява формирането на глобалната политика за устойчивост, която несъмнено се свързва с въздействието на доклада Брундтланд.

Теоретичното изследване продължава и във втората глава, като се променя контекста. В част първа е изведен проблемът за урбанизацията, разгледан като реално предизвикателство, но и като явление което подчертава ролята на градовете в постигането на едно по-сигурно бъдеще и по-стабилно развитие. Проблемът е онагледен и пречупен през погледа на Чикагската школа по градска социология и антропологичното изследване на индустриализиращият и променящ се град Мидълтаун (city of Muncie) на Робърт и Хелън Линд. Във втората и трета част присъстват описателен и функционален анализ. Обект на внимание са ранно-модерната и класическа модерна градска архитектура, как те поставят белег върху съвременния тогава градски дискурс, но успяват да намерят своето място в темата за компактното градско развитие. Теоретичният и функционален анализ намират своето приложение когато се разглеждат съвременните концепции за устойчив град – зелен, умен, интелигентен, достъпен, включващ и т.н.

В глава трета е използвано изследване на представителния случай или т.нар. case study. Поради метода на триангулация, характерен за тази група изследвания е използван широк инструментариум. Събрана е широка база от статистически данни и информация, основно на НСИ и Регионално статистическо бюро – Перник. Представена е малката по обем изследователска литература за съвременното развитие на града. Това са изследване за екологичното развитие и възможностите за справедлив преход. Систематизирани и анализирани са данни на Института за пазарна икономика, имащи отношение към обекта

и предмета на изследване. Проучени са и представени публично достъпни документи на община Перник – Общ устройствен план, Програма за развитие, Програма за управление на отпадъците, Стратегия за използване на енергия от възобновяеми енергийни източници, План за интегрирано развитие на общината, Концепция за индустриална зона Перник. Същата задача е предприета и спрямо част от проектите за развитие на Общината, най-вече Програмата за интегрирано градско развитие. Представени и анализирани са данни за развитието на културния сектор в града. В изпълнението на същата задача е проведено интервю и с г-жа Венцислава Крумова от Регионален исторически музей. Лицето е бивш директор на институцията и едно от най-активните и популярни лица от културната сфера в града. Представени са и анализирани два от успешните примери за устойчиво градско развитие в България – Бургас и Габрово.

В процеса на подготовката за емпиричното изследване бяха проведени срещи с експерти от Общинска администрация Перник – с бившия директор на дирекция „Екология и инвестиции“, с началника на отдел по „Опазване на околната среда“, с главен експерт от дирекция „Транспорт и общинска собственост“. Нито един от тях не се съгласи да даде живо интервю, което да бъде записано, освен бившия директор на дирекция „Екология и инвестиции“. Бе направен опит за кратко интервю с кмета на общината. След първоначален положителен отговор, провеждането му бе отложено. Отговор на въпросите получих на електронна поща, изпратени от началника на отдел „Връзки с обществеността“.

С оглед проучване удовлетвореността на гражданите бе използвана непредставителна онлайн анкета на принципа на случайно отговорилите. Бяха събрани петнадесет броя анкети. Непредставителната извадка включва лица в активна трудова възраст, като всички представили отговори попадат във възрастов диапазон 26г. - 55г., от тях девет жени и шест мъже. 26% от всички са заети в администрацията, по 20 % в сферата на производството и услугите, по 13 % в сферата на управление, мениджмънт и образование. Само едно лице е посочило статус безработен. Спрямо изследването мнението и нагласите на жителите за устойчивото развитие в града, бе приложено полустандартизирано интервю. Бяха проведени десет интервюта. Участниците обхващат всички възрастови групи в диапазона 19-75 г., шест жени и четирима мъже. Половината от всички участвали са заети в сферата на услугите, 1 в производството, 1 безработен, един държавен служител, 1 пенсионер.

В заключителната глава на труда се поставя въпросът за изчезващите градове като се извеждат и техните представителни характеристики – забавен/неизпълнен преход,

висока мобилност и зависимост от градски ядра, свиване чрез децентрализация на услугите. Посочени са положителни примери за развитие на градове, обект на Програмата за справедлив преход. Това са Бобов дол и Стара Загора.

5. Ограничения в изследването

Чисто времеви интервал в заглавието на дисертационния труд не представлява ограничение по своя характер. Устойчивото/неустойчивото развитие на българските градове се конституира като съществен въпрос едва след 1989 г. в годините на преход и адаптация към европейския опит и политика.

Предвид своята структура, цели и обем, настоящата дисертация не може да предложи цялостна картина на устойчивото или неустойчивото градско развитие в България. Във възможностите на труда е да очертае някои кардинални насоки. Същата забележка е приложима и към темата за изчезващите градове. Дисертацията има за задача да отбележи една ясна тенденция на неустойчиво градско развитие, но е лишена от амбицията да я превърща в основен обект на изследване. Представените и анализирани примери за устойчиво градско развитие имат само сравнителен характер, както и задача да покажат изключенията. Поради тази причина техният брой е ограничен.

В рамките на теоретичното изследване в първа глава се прави исторически преглед на идеите за устойчиво развитие, но техният избор отразява персонална насоченост и интерес, поради което изследването не претендира за изчерпателност. Обхванати са само кардиналните примери, които имат значение за цялостното узяване на концепцията за устойчиво развитие.

По отношение на изследването на конкретния случай могат да бъдат поставени редица забележки. Водеща логика при неговото провеждане и създаване е да се документират не всички, а само важните фактори, които свидетелстват за важна посока по пътя на устойчивото развитие или за съществени недостатъци и ограничения. Ограничения се наблюдават в емпиричното изследване и са свързани с малкия брой интервюирани лица. Като ограничение може да се разглежда отсъствието на документирано експертно мнение от административния сектор.

6. Източници и обхват

Дисертацията се отличава с твърде широк кръг от въпроси, теми и източници. В отделни случаи акцент се поставя и на въпроси, които нямат кардинално значение. Този подход се оправдава с целта да се представи внимание на отделни процеси или за да се подчертае значимостта на конкретен въпрос, но той би могъл да бъде избегнат в бъдещи разработки. Използвани са различни източници, като по-голямата част от тях има научен характер. Отчасти това се обуславя от спецификата на темата, която се радва на значителен интерес. Застъпено присъствие получават документални източници. Използват се няколко изследвания от научните платформи ACADEMIA и Research Gate. Основен източник на статистически данни и информация е сайтът на Националния статистически институт. Използваните източници са предимно на английски език, като са използвани и такива на български и италиански език.

7. Структура и кратко изложение на дисертационния труд

Основаната структура на дисертационният труд се състои от увод и четири отделни глави. Първите три обхващат въпросите на устойчивото развитие, през неговите градски измерения, достигайки до изследване на индивидуалния случай. Подходът в изложението на дисертацията е дедуктивен. Всяка от първите три глави е разделена на три отделни части. Всяка част съдържа отделни подчасти, чийто брой варира. Всяка отделна глава завършва със заключение. Четвъртата глава има заключителен характер за цялостния дисертационен труд. Представени са две приложения. Приложение 1 **Графики и таблици** съдържа една карта, пет графики и девет таблици. В приложение 2 **Интервюта и анкети са поместени** транскрибираните интервюта с жители(10), следвани от графични изображения на онлайн анкетата (15), копирани от персоналния профил в Google, който в случая е онлайн адресант. Накрая са поместени получените отговори от отдел „Връзки с обществеността“ на Община Перник и са публикувани без каквато и да било намеса. Приложението завършва с транскрибирано интервю, проведено с г-жа Венцислава Крумова. На финала на дисертационния труд е посочена библиография.

Глава първа на дисертационния труд **Развитие на концепцията за устойчивост**, се открива с първа част **Измеренията на рисковото общество**, която разглежда Модерността като критична точка в развитието, където несигурността и рискът са основните фактори, които определят неговата динамика и същност. Прави се паралел с

понятието за риск и неговите проявления в предмодерната епоха. Посочено е разграничението на първа модерност с нарастващото значение на скрити рискове и втората (рефлексивна) модерност, в която *рисковото* общество и неговото собствено развитие се превръщат в централни въпроси. Проблемът е разгледан в отделна подчаст *Естетичните измерения на рисковото общество*, като частен въпрос въведен от Скот Лаш и подпомогнат от Антъни Гидънс (Рисков профил на Модерността, Стратегии за адаптация в рисковото общество). Оттук е изведен и проблемът за Нов проект на Модерността, който обединява много съвременни учени.

На фона на няколко конкретни катастрофи (Бопал, Севезо, заливът Принц Уилямс, Чернобил) се прави преход към „Рисковото общество“ на Улрих Бек и докладът на ООН „Нашето общо бъдеще“ като първите критични текстове, които поставят проблема за съвременното развитие, превръщайки го в обществена тема и предмет на политически ангажимент. Във втора глава **От кризи към устойчивост** са посочени ролята на Брундтландския доклад и Световната банка като глобални институции имащи отношение към глобалните проблеми в развитието. В частта *Хронологичен преглед на етапите във формирането на концепцията за устойчиво развитие* е направен преглед и анализ на различни концепции и идеи за несигурността като характеристика на модерното време, които се фокусират върху отделни аспекти на устойчивостта. Те обхващат главно периода от началото на XX век до 1986 г. Прави се изводът, че устойчивото развитие като концепция възниква още преди появата на Брундтландския доклад, макар и в твърде латентна и незавършена форма. Тази първична концепция се отличава с променливост в съдържанието, но остава стабилна във времето.

Докладът на ООН успява да улови една съвременна тенденция и да я превърне в политика. Прави се преход към Срещата в Йоханесбург и Рио де Жанейро, като се анализира техният принос. Съвременното устойчивото развитие се разглежда като динамична концепция, която не притежава завършеност, а непрекъснато обогатява своето съдържание. Специфичен пример е посочен в трета част на първата глава, **Култура и устойчивост**, където се изследва връзката между тях. Културата се разглежда като двигател на развитието и в този смисъл, ресурс за постигане на устойчивост. Прави се критична оценка на културата като ресурс, но не и като универсален инструмент.

Отправна точка в глава 2 **Устойчивото градско развитие и неговите ракурси** е темата за неустойчивата урбанизацията, като резултат на индустриалната революция, като отчетлива проява на неустойчивост, като начало на градската революция. Така в първата част **Градът и градският въпрос в проекцията на градската революция,**

урбанизацията се разглежда като дълбоко трансформиращ и комплексен процес, който води със себе си значителни предизвикателства, но редом с това се превръща в пряк стимул за градска революция. Прави се анализ на приноса на Чикагската школа. Въпреки проблемите, урбанизацията успява да внесе съществена промяна в ролята на градовете като икономически центрове, придавайки им силата и потенциала да оказват въздействие в посоката на развитие в изключително широк пространствен периметър. Тази функционална модификация настъпва твърде бързо, но води до нагласите и възгледите, градът да бъде мислен и като инструмент за положителна социална реформа. По-добрите градове като места за живот, означават друго, много по-добро и „свършено“ общество.

Този тип нагласа присъства трайно и може да бъде открита в полето на архитектурния модернизъм, а той е своеобразно начало на идеите за градове с човешки мащаб, на слънчевите *лазурни* градове, подходящи за еманципирания съвременен човек и неговите потребности, на концепциите за компактно градско развитие, на органичната архитектура (градска в случая на Алвар Аалто и Франк Лойд Райт). Тази нагласа успява да постави своя белег върху урбанистиката като обществена наука и практика (подчаст 2.2 *Новите градове и урбанистиката*). Въпреки че не тя стои в основата на устойчивите градове, несъмнено повлиява няколко техни аспекта. Това е преход към втората глава **Устойчиво градско развитие**, където най-напред в хронологичен план е представено обособяването на устойчивото градско развитие и неговата политическа рамка в европейски контекст – Движението за европейски устойчиви градове, Харта от Ооборг, Споразуменията от Оолборг, Лайпцигски харти... Поради припознаването на културното наследство и туризма като инструмент в устойчивото развитие на европейските градове е отделена цяла част на този проблем (2.2.2. *Културното наследство и туризъм като фактор за градска устойчивост*). Проблемът е разглеждан в европейски и български контекст.

В част 2.2.3. *Зелени, компактни и умни градове* са представени и анализирани съвременните концепции за устойчив град, като се прави опит да бъдат въведени конкретни разлики между тях. Търси се влиянието на класическия архитектурен модернизъм върху тях. Представена е концепцията за Новия урбанизъм (компактно градско развитие), като внимание е отредено само на класическите имена, Питър Калторп и Карлос Морено, което предоставя възможност да се забележат някои отлики в американски и европейски план. Главата завършва с подглава трета, в която са изложени индикатори за устойчиво градско развитие, като са представени и конкретни модели по които могат да бъдат организирани и структурирани.

Глава 3 **Устойчиво развитие в България**, поставя въпроса в чисто съвременен и актуален контекст – Националният план за възстановяване и устойчивост. Представени са негови основни характеристики и се прави преглед на критичната научна литература по този проблем. В частта *Проблеми и предизвикателства пред българските градове* са очертани неблагоприятните съвременни демографски и икономически тенденции и техни регионални аспекти. Представени са положителни примери за устойчиво градско развитие, като са избрани градовете Бургас и Габрово. Бургас е национален пример и гордост за устойчиво градско развитие. Габрово е дезиндустриализиран град с изразени неблагоприятни демографски тенденции, и въпреки тях успява да засвидетелства своя стремеж и успехи. Градовете са избрани поради тяхната популярност и представителност когато се говори за устойчиво градско развитие в Европа. Във втората част, **Перник и неговото преобръщане**, се разглежда основният обект на изследване като представителен случай на един среден български град. Използва се методът на изследване case study с обособено емпирично проучване в него. На фона на сбита историческа справка се аргументира изборът на града като подходящ за изследване случай. Целта на изследването е да разкрие специфичното в случая на миньорския град, като установи какъв модел на развитие може да бъде идентифициран, а също и с какво този модел може да бъде полезен за други малки и средни български градове. Обект и интерес на анализ са източници, които наблюдават съвременната динамика и развой в града, градските програми и стратегии за развитие, публично достъпни документи за някои от проектите в общината, експертни оценки, мнението на гражданите и тяхната удовлетвореност, културата и нейния потенциал. Удовлетвореността на гражданите е проучена с прилагането на непредставителна онлайн анкета на принципа на случайно отговорилите, а за проучване на мнението е използвано полустандартизирано интервю. В текста е представена и кратката научна литература, изследваща отделни аспекти в градското развитие на Перник

В отделни подчасти са обособени основните точки и теми на анализ. В част 3.2.3. *Устойчиво развитие и екология в община Перник. Възможности и перспективи*, са изследвани известните източници на замърсяване, как общината се опитва да отговори на тях. Въпреки, че градът се приближава към своята пълна дезиндустриализация и вредните азотни и въглеродни емисии намаляват значително, на преден план излизат предизвикателствата с зеления преход на топлоелектрическата централа в града, която е важен и незаменим фактор в енергийната независимост на града, и е основен източник, който осигурява локалните енергийни потребности. Същевременно градът успява да

разрешава проблема отчасти с внедряването и използването на възобновяеми енергийни източници (соларна енергия, ветропаркове), с развитието на екологичен транспорт, с програмите за енергийна ефективност. Възникват ограничения от различен характер – забавяне, лоша инфраструктура и продължителни ремонти, проблеми с хвостохранилищата и подземните галерии, ограничено присъствие на екологична експертиза, но също различия във възгледите на отделните страни и влошена комуникация.

Подчаст 3.2.4. *Устойчиво развитие и икономически растеж. Инвестиции и ускорено икономическо развитие чрез привличане и създаване на нови зелени индустрии и технологии* се фокусира върху проекта за развитие на „Индустирална зона Перник“. Възможностите за ускорено икономическо развитие са тема с национално значение и присъствие, особено що за касае до отделните региони. Темата за развитие на индустриална зона в Перник не е нова тема. В настоящия случай се наблюдават конкретни проблеми без ясен отговор. Не става ясна каква е реалната стратегия за развитие предприета на локална почва. Резултатите към момента отчитат дефрагментация на местната икономика и промишленост, с все по-силно присъствие на преработващата и лека индустрия, търговията и услугите. Градът никога не е бил обект на инвеститорски интерес и общината остава основен такъв. Близостта до столицата, което винаги е било приемано за предимство, все по-често се тълкува като сериозно ограничение. Това е проблем с национални измерения. Направен е кратък анализ на местния пазар на труда. На прима виста Перник би изглеждал един богат град с една от най-ниската безработица в страната. Близостта до София, която поглъща свободната армия от труд на близкия град, застаряващо население с доходи от пенсии над средните за страната, възрастно население, което продължава да работи са показатели, които маскират реалните данни и не могат да бъдат интерпретирани еднозначно. Индустириалният потенциал и богатство, превърнати в поредния ръждив пояс са показател за много пропуснати възможности, но и за отсъствието на локална стратегия, която да ги разглежда и осъзнава като възможност за икономическа и индустриална реадaptация в хоризонта на новите и зелени технологии. Такава възможност не е плод на фантазия, а вече направен изследователски извод преди старта на настоящото проучване.

В подчаст 3.2.5. *Устойчиво развитие и социални услуги в Перник. Политики за задържане на млади хора и развитието на градската среда чрез културата* са анализирани културната политика в града и политика за младите, които се разпознават и

използват като важен ресурс. Перник е подходящ пример за активното развитие на културния сектор, въпреки че това е тенденция, която е характерна за България и Европа. Градът разпознава себе си като място за възраждане на летните кина, но и като фестивален град на късометражното кино. В европейски контекст Перник вече притежава статут на фестивален град (фестивална столица) на сурвакарските и кукерски игри и се опитва да затвърди тази позиция, стремейки се да спечели приза за Европейска младежка столица. Минният музей е уникален пример за съхранението и вписването на индустриален обект в идеален градски център. В града има богата художествена галерия с три отделни изложбени зали. В анализа се откроява ролята и функцията на Регионалния исторически музей като инструмент за развитие на градските общности. На местно ниво се следва националния пример за стимулиране и обогатяване на културния сектор чрез създаването на автономни общински фондации за култура. Ограниченията и проблемите съществуват навсякъде, както и в Перник. Бурното развитие е източник на сътресения когато една система се намира в нестабилно общо състояние. В конкретния случай на изследване, създаването на ново културно съдържание довежда до пренебрегване ролята на традиционните културни центрове и институции. Забелязва се тенденция хората в града да не разпознават новите културни образци, защото това, което е било прието за ценност бива изместено в периферията. Забелязват се признаци на противопоставяне между ново и традиционно в културния сектор на Перник. В този смисъл може да говорим за неустойчиво използване на културата като инструмент за развитие.

В заключителната четвърта глава предмет на анализ и размисъл са малките и средните градове, които остават в периферията на развитието. При силно изразен процес на моноцентрично градско развитие, нараства тяхното значение като социално-демографско предизвикателство и въпросът за тяхното бъдеще ги превръща в проблем. Не всички малки и средни градове са изчезващи, защото редуцията в демографската плътност е проблем на времето, а не уникална национална бариера пред развитието. Изчезващи са онези малки и средни населени места, които трудно намират своето място за развитие в съответните региони. Това е осъзнат проблем още от времето на Лайпцигската харта, която полага усилия за намаляването на териториалните различия и се опитва преодолее моноцентричния градски модел. Такива стратегии не липсват и у нас, но степента в която проблемите биват осъзнавани варира. В годините на преход, регионалното развитие и политика у нас се превръща в наблюдател на процеси. В условия на децентрализация, развитието на градовете се превръща в автономен локален въпрос, който в съчетание с необходимостта от икономическо реструктуриране оставя

важни процеси на самоуправление. Скоростта с която у нас големите градове нарастват, а малките и средните намаляват е признак за отсъствие на политическа отговорност и интерес. Разрастването на столичният град е феноменален агломерационен пример, а областни градове като Видин и Перник са драматични свидетелства за един неосъществен преход. Невъзможността на областните центрове да намерят силни позиции и запазят своя статут на гарант за мезоразвитие насочва цели райони към ситуация на свободно падане. Разликите в големите региони за планиране остават в приемливи граници, а диспропорциите между всички региони на територията на страната все по-внушителни. Тази особеност се превръща в предимство, защото именно регионалните неравенствата у нас, превръщат страната ни в един от най-големите бенефициенти на средства от европейските кохезионните фондове. Това не е рецепта за устойчивост, а за оцеляване.

8. Приноси

Дисертацията съдържа научно теоретични и приложни приноси. Тя е миниатюрно свидетелство за актуалността на темата в чисто национален мащаб като публикациите, изследванията и дисертационните трудове по тази проблематика нарастват непрекъснато. Настоящата дисертация предоставя твърде широк поглед към редица въпроси свързани с устойчивостта. От една страна, тя започва с темата в исторически контекст, преминава през съвременните процеси за да завърши в регионалните измерения на въпроса на локално ниво, където поставя оригинален въпрос, който не е бил обект на изследване – изчезващите градове, като защитава актуалността на проблема.

В тази връзка научно теоретичният принос може да се свърже с извеждането и разширяването на няколко теми.

- Подчертава се динамичния характер на устойчивото развитие като процес, но и като тема на изследване, която променя своя обхват и съдържание и не позволява да мислим за устойчивостта в установените коловози на холистичен поглед и търсене на решения в сферата на екология, икономика и общество взети заедно. Не защото търсим мястото на културата в устойчивостта или защото отбелязваме важността на теми като партньорство в постигане на целите, а защото се сблъскваме с предизвикателства като пандемии, войната в Украйна, американската претенция за доминация и контрол над източниците на петрол, които трудно намират място в тази холистична структура.

- Трудът показва, че устойчивото развитие не е панацея и все още не може да намери решения или стратегии на много от проблемите и предизвикателствата, като същевременно напомня, че времето с което разполагаме намалява все повече. Въпреки че се използват понятия като глобална политика за устойчивост, самата устойчивост се оказва изключително многолика и многопластова. Може да бъде подслон на различни символични практики, които само привидно се ориентират към постигане на конкретни цели. В съвременния свят устойчивото развитие е все повече разделителна линия. Съдбата на Парижкото споразумение по изменение на климата доказва това. Как бихме могли да постигнем редукция на емисиите на въглероден двуокис след като най-големите замърсители се оказаха извън борда или след като въвеждаме глобална цел без реални национални ангажименти?

- Дисертацията разчита много на хронологичния подход и не се задоволява със задачата да сведе устойчивото развитие като едва ли не спонтанно явление, случило се с появата на Брундтландския доклад. Самата комисия опровергава това кредо. Проблемът и понятието за устойчивото развитие съществува преди 1986 г. В същия смисъл в текста се обсъжда икономическият нерастез (degrowth) като въпрос намерил своето начало в полето на икономическата теория за равновесното състояние на Джон Стюарт Мил, после получава ново развитие в търсенията на термодинамиката, сетне в „Границите на растежа“, до днес когато понятието се свързва с цялостна промяна на личния стил на консумация и поведение (downshifting), паралелно с нов ценностен хоризонт (Серж Латуш).
- В текста намира място темата за културата като инструмент на устойчиво развитие. Въпросът отново е разгледан в перспектива. Дали културата ще намери самостоятелно присъствие в целите на ООН ще разберем през 2030 г. Все по-малко културата се разглежда като универсално средство. С примери се посочват реалните предизвикателства на които се натъкваме, ако мислим в рамките на културно историческо наследство. В същото време културата се мисли и като аксиологически проблем именно в контекста на Модерността, на фона на понятия като другостта или за-другата (Бауман, Марк Оже), или като понятие което насочва към вътрешно преосмисляне на идентичността (Юлия Кръстева).
- Едновременно се обръща внимание на индустриализацията и урбанизацията и тяхното влияние върху градското развитие, а след това на дезурбанизацията и

дезиндустриализацията. Те поставят два взаимосвързани проблема пред градската устойчивост.

- Осмислят се националните измерения на демографския преход, като са посочени данни на Националния статистически институт, но и на европейски източници ЕСПОН, ЕВРОПА 2020.
- Дисертацията апробира понятието за изчезващи градове и прави препоръката за необходимостта от превръщането им в научен проблем. Изчезващи градове се използва в редица контексти, включително научни, но изглежда лишено от самостоятелно значение.
- Трудът предоставя насоки за изработване на индикатори за устойчиво развитие и предлага готовия модел (ABC model).

9. Публикации по темата

2024 *Утопия и дистопия на идеалния град*. В Сборник научни трудове XXXIII Международна научна конференция за млади учени. София: Авангард прима. 34-41.

2025 *Дом-паметникът Бузлуджа като туристическа дестинация. Фактори, предимства и ограничения*. В Сборник със студентски и докторантски изследвания *Култура, медии, културен туризъм*, том 1. Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски“. 61-68.

2025 *Култура и устойчиво развитие*. В Сборник със студентски и докторантски изследвания *Култура, медии, културен туризъм*, том 2. Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски“. 5-14.